

واکاوی وجه غنایی در مثنوی مم و زین

پ.ی.د. جیهاد شکر رشید

گروه زبان فارسی / دانشگاه صلاح الدین-اربیل

Jihad.rashid@su.edu.krd

چکیده

وجه های غنایی به عنوان انتقال دهنده‌ی احساس به مخاطب، از اهمیت بسیاری برخوردار است. در داستان مم و زین، لحن غنایی به شکل گیری لحنی خاص در کلام داستان نویس منجر شده است که وجوه مختلف بیان عاطفه بر اصل روایت سایه بیفکند. در این پژوهش بر اساس روش توصیفی-تحلیلی سعی بر آن است که اصطلاح غنایی با کاربردی وجهی مورد بررسی قرار گیرد تا ریشه‌های لحن غنایی در معرض دید خواننده قرار گیرد. هدف از این نوع بررسی؛ از یک سو نشان دادن وجه‌های گوناگون غنایی مانند توصیفی، مرثیه‌ای، شکوائیه‌ای، خمربه‌ای و نیایشی است که همواره روایت را به صبغه‌ی غنایی سوق داده است و از سوی دیگر، با تحلیل ساختاری این وجه‌ها در روایت مذکور نشان داده شود که چگونه وجه‌های مختلف احساس شاعر و شخصیت‌های داستانی در متن مورد توجه قرار گرفته است. نتایج حاصل آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که منظومه مم و زین یکی از آثار ارزشمند غنایی است و احمد خانی شاعری است که سرشت شعری‌اش با مفاهیم غنایی پیوند خورده است و گسترده‌ترین عاطفه‌ای که باعث پیدایش قسم اعظمی از شعر غنایی مم و زین شده، عاطفه‌ی عشق و دوستی است.

واژه‌های کلیدی: مثنوی مم و زین، ادبیات غنایی، احمد خانی.

۱- مقدمه

غنا عنصری اساسی در شکل‌گیری ادبیات محسوب می‌شود. این عنصر یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده و اثرگذار در ارزشمندی و ماندگاری آثار ادبی، چگونگی و میزان کاربرد غنا در ساختار آن برای رسیدن به اهداف گوناگون هنری و اجتماعی یا سیاسی است. از این رو، شناخت پدیداری آن در درک و فهم واقعیت‌های دوران اهمیت دارد. منظومه‌ی مم و زین بیان‌کننده‌ی احساسات انسانی، از قبیل عشق، دوستی، رنج و هجران می‌باشد که منجر به عشقی راستین و پاکبازانه می‌شود تا آن اندازه که عاشق از وجود خالی شود و غرض را کنار نهد و در پی رسیدن به محبوب باشد. اشعار غنایی به بیان احساسات و عواطف می‌پردازد و به قدری لطیف است که بر دل هر خواننده‌ای می‌نشیند و تأثیر خود را از قبیل غم، شادی، ترس، خشم، ... می‌گذارد. در محور اشعار غنایی عشق قرار دارد. با بررسی داستان مم و زین از منظر وجه‌های غنایی، این مطلب آشکار می‌شود که ماجرای عشق پاک برای احمدخانی که راوی داستان است، مهم‌تر از ماجرای روایی است، چنانچه وجوه مختلف بیان عاطفه بر اصل روایت سایه افکنده است. از این رو، وجه‌های گوناگون غنایی مانند: وصفی، مرثیه‌ای، شکواییه‌ای، خمیره‌ای و نیایشی همواره روایت را به صبغی غنایی سوق داده است. در این پژوهش سعی بر آن است که اصطلاح غنایی با کاربردی وجهی مورد بررسی قرار گیرد تا ریشه‌های لحن غنایی در معرض دید خواننده قرار گیرد و وجه‌های گوناگون غنایی را که همواره این روایت را به صبغی غنایی سوق داده است، نشان داده شود.

۱-۲ - طرح بیان مسأله

به کارگیری لحن غنایی به شکل‌های گوناگون می‌تواند آثار مختلفی بر مخاطب بگذارد، این اثرگذاری نیاز به ظرافت و هنر فراوان دارد. ارتقا دادن یک متن عادی به متنی که می‌تواند مخاطب را به دنیای موجود در آن متن ببرد، مستلزم توانمندی شاعر یا نویسنده است. آنچه در این بحث مطرح می‌شود؛ پرداختن به وجه‌های غنایی است که پاسخگوی این سؤالات می‌باشد:

(۱) روایت مم و زین چگونه می‌تواند یک گونه‌ی غنایی به شمار آید؟

- ۲) احمد خانی با چه کمیت و کیفیتی از وجه‌های غنایی، موفق به ایجاد روحیه‌ی همسانی بین شخصیت‌های داستان و مخاطب خود شده است؟
- ۳) چگونه وجه‌های مختلف احساس شاعر و شخصیت‌های داستانی در متن مورد توجه قرار گرفته است؟

۱-۳- اهمیت و اهداف پژوهش

عناصر غنایی از ارکان ساختار ادبیات است و وجه‌های غنایی به عنوان انتقال دهنده احساس به مخاطب، از اهمیت بسیاری برخوردار است و بازنمایی دیدگاه ملف نسبت به موضوع و تأثیرگذاری بر مخاطب از کارکردهای اصلی استفاده از عنصر غنا به شمار می‌رود. هدف از این نوع بررسی و پژوهش عبارت است از:

- ۱) نشان دادن ساختارهای مشابهی از عناصر غنایی در روایت «مم و زین» می‌باشد که با بررسی آن می‌توان به نوع غنایی که به متن معنا و انسجام می‌بخشد، پی برد.
- ۲) تحلیل اثر و ارزش‌گذاری آن بر مبنای شیوه‌ها و فنون به کارگیری عناصر و مفاهیم غنایی و تأثیر آن بر انگیزش مخاطب است.

۱-۴- پیشینه‌ی پژوهش

با وجود اینکه بخش قابل ملاحظه‌ای از متون ادب کردی به ادب غنایی اختصاص دارد، بدیهی است پیشینه‌ی تحقیق در مباحث ادبیات غنایی عطار بسیار مورد توجه محققان قرار گرفته است، اما این مقاله درصدد بازتاب وجه‌های غنایی در مثنوی مم و زین است که تاکنون به صورت مستقظل هیچ پژوهشی در این باره صورت نگرفته است.

۱-۵- روش تحقیق

این تحقیق به شیوه‌ی توصیفی و روش تحلیل محتوا و با استناد به منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

۲- مثنوی مم و زین

مم و زین از شاهکارهای شعری داستانسرای معروف کرد، احمد خانی است. شاعر آن را در بحر هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف (مقصور) در قالب مثنوی به رشته‌ی نظم در آورده است. این منظومه یک اثر داستانی از نوع حماسی و غنایی است که تعداد ابیات آن به ۲۶۵۵ بیت می‌رسد. بنا به گفته‌ی اسکارمان؛ «این داستان از داستان‌های کامل و مشهور در ادبیات کردی است که سراینده‌ی آن تحت تأثیر شیوه‌ی داستان-سرایبی و زبان ساده و روان شاعران بزرگ ایران زمین چون؛ نظامی گنجوی و فردوسی بوده است.» (اسکارمان، ۱۹۰۵، ۷۰) داستان «مم و زین» بر مدار عشقی طبیعی و فطری شکل می‌گیرد و به جریان در می‌آید. تمایل و کششی از این نوع، میان زن و مرد بر اساس سنت آفرینش است و بی‌آن بدیهی است که هیچ زندگی تازه‌ای پدید نمی‌آید. فضای داستان که حوادث در آن جریان می‌یابد در جزیره بوتان واقع در ترکیه امروزی است. زبان داستان، زبان کردی کرمانجی می‌باشد. شاعر مستقیماً آن را از ادبیات عامیانه که سینه به سینه نقل زبان‌ها بوده است، اخذ کرده و سپس به تصریح خود و به پیروی از تمایلات درونی و اهدافی که مدنظر داشته هر جا که لازم دانسته به پیراستن آن از زواید مختلف اظهار نظر داشته است. خانی منشأ داستان «مم و زین» را از بیت^(۱) کردی «می‌آلان»^(۲) که از قدمت بسیاری برخوردار است برگرفته است. به همین علت توانسته خود را از قید و بند افسانه برحذر داشته و به سوی واقعیت گام بردارد. شاعر در جایی از این منظومه به این‌که می‌خواهد داستانی پیش پا افتاده را به داستانی خواندنی و با ارزش بدل سازد، اشاره می‌کند (نک: م، ۲۰۱۲، ۵۴) و شاعر با شناختی که از جامعه عصر خود دارد در پی آن است تا اثری را عرضه کند که مورد بی‌مهری قرار نگیرد، از این رو با آب و رنگی شایسته آن را سازگار با فرهنگ عصر خود می‌سازد. بهره‌گیری شاعر از تعابیر گوناگون علمی و پرداختن به بعضی مقوله‌های عرفانی، فلسفی، اجتماعی، سیاسی، موسیقی و نجومی بیانگر تبحر وی در علوم متداول عصر خویش است.

۳- بحث و بررسی

در این پژوهش در آغاز به شرح و توضیحی درباره ادب غنایی و سپس به وجه‌های گوناگون غنایی که همواره روایت را به صبغی غنایی سوق داده است، پرداخته می‌شود.

۳-۱- ادب غنایی

غنا در لغت به معنی «سرود، نغمه و آواز خوش طرب انگیز است» (معین، ۱۳۸۲، ۱۰۴۵) و «اصطلاح غنایی در برابر لیریک (Lyrique) فرانسوی به معنی شعری که همراه آلت موسیقی (لیر) خوانده می‌شود، و در زبان یونانی قدیم به کار رفته و بعدها به ادبیات اروپایی راه یافته و در سال‌های اخیر در ادبیات عربی و فارسی رایج شده است»^(۳) (حاکمی، ۱۳۸۶، ۱۷). منظور از شعر غنایی آن بخش از سروده‌هاست که «احساسات و عواطف شخصی را مطرح می‌کند» (شمیسا، ۱۳۹۳، ۱۲۸). ادب غنایی به این دلیل که با عاطفه‌ی آدمی گره خورده است، گستره‌ی فراتر از ژانر غنایی را دربرمی‌گیرد و نشانه‌های آن در متون حماسی نیز، دیده می‌شود. منظومه‌های غنایی به دلیل ماهیت درون‌گرایانه و ذهن‌گرایانه‌اش، خواننده را زیاده‌تر با عواطف و عوالم روحی و ذهنی درگیر می‌کند. خواننده برای فهم این آثار بدون اینکه به مسائل تاریخی، فرهنگی و اجتماعی مراجعه نمی‌کند، بلکه با احساسات و طبایع درونی و تجربه‌های روانی سروکار دارد. زیرا بدون گمان «شعر غنایی بیان خویشتن است» (پورنامداریان، ۱۳۸۶، ۱۳) و چگونگی تعامل خواننده با متن یک نوع رابطه‌ی سوژه با ابژه محسوب می‌شود که خواننده، در مقام سوژه، ابژه‌ی متن را در انواع به شیوه‌های مختلف ادراک می‌کند. این نوع ادب به گونه‌ای است که به درون ارجاع می‌دهد و خواننده، در حین خوانش، ابژه‌ی متن را از درون خود می‌نگرد و سوژه و ابژه یکی می‌شود. در این نوع ادبی که به صورت نمودار زیر هم نشان داده شده، احساس و عاطفه محور ارتباط خواننده با متن است و ابزار وی در خوانش و فهم متن محسوب می‌شود، زیرا ابژه یک امر درونی است و تعامل کاملاً هم ذات‌پندارانه است.

نمودار (۱): فرایند خوانش ابژه‌ی متن غنایی به سوزه‌ی متن غنایی

در این نوع متون از مثنوی مم و زین که شخصیت‌های اصلی آن عاشق و معشوق است، نقشی که خواننده در آن می‌بیند و عواطف و احساسات آن را متعلق به خود می‌داند در مقام عاشق است، زیرا در ادب غنایی اصولاً رابطه‌ی شخصیت‌ها بر علیه‌ی رابطه‌ی من و تو است و خواننده هنگام خوانش نیز، نقش من پیدا می‌کند و تجربیات عاطفی در ذهنش مرور می‌شود. در رابطه‌ی خواننده با اثر غنایی به ویژه شعر غنایی عاشقانه، نسبت به دیگر ژانرهای ادبی، فرایند فهم و دریافت خواننده از متن و زمان این فرایند است. همانطور که بنا به گفته‌ی دکتر سیروس شمیسا؛ «فهم کلی مرکب از سه مرحله انطباق، تأثیر و لذت است» (شمیسا، ۱۳۸۰، ۳۰۱)؛

نمودار (۲): فرایند فهم و دریافت خواننده از متن غنایی

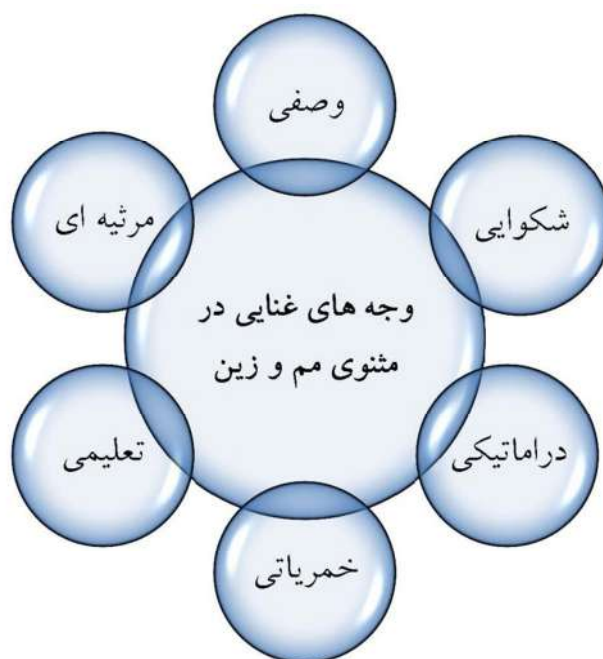
اما با این وجود در ادب غنایی فهم خواننده کلی و تأثیری است. در روایت «مم و زین» به عنوان یک داستان و منظومه‌ی عاشقانه، عمل انطباقی که بین اثر و خواننده ایجاد می‌شود در این نوع متن بیش‌تر از سایر انواع ادبی است، زیرا عمل فهم و تفسیر خواننده از روایت مم و زین در حین خوانش متن تا اندازه‌ای بدون تأمل و تفکر صورت می‌گیرد، در صورتی‌که در دیگر ژانرهای ادبی خواننده پس از خوانش با تأمل و تفکر بر متن و ارتباط جزئی و کلی بین اجزای آن به درک و تعیین معنای آن می‌رسد و

دلیل آن این است که در ادب غنایی، درک خواننده ذوقی و عاطفی می‌باشد نه تأملی. بدین منظور که عمل دریافت و تفسیر موازی با خوانش صورت می‌گیرد. به عبارتی دیگر «معنا چیزی جز عواطف برانگیخته‌ی مخاطب در جریان خواندن متن نیست، مخاطب با توجه به این عواطف است که به متن معنا می‌بخشد» (موران، ۱۳۸۹، ۲۹۳) اما در دیگر ژانرهای ادبی، معنا همیشه عاطفه و احساس نیست. اگر هم باشد، در مرتبه‌ی دوم قرار دارد و عواطف متعلق به متن نیست.

البته نباید از یاد برد که نوع تعامل خواننده با متن در هریک از انواع ادبی متفاوت است. این تفاوت را خود خواننده موجب نمی‌شود، بلکه منشأ آن به ویژگی‌ها و عناصر ذاتی گونه‌های ادبی مربوط است که نوع و چگونگی رابطه‌ی خواننده را با اثر تعیین می‌کند. از این رو، تغییر حرکت از مؤلف محوری به خواننده محوری باعث طرح نوینی در باب زمینه‌ها و عوامل دخیل در تولید معنا می‌شود. در این بافت، معنای متن را -به ویژه متن غنایی- خود خواننده فی‌الذات تعیین نمی‌کند، بلکه فرهنگی که متن در آن درک و فهم می‌شود مشخص می‌کند که معنای متن چه باشد؛ زیرا خواننده نیز وابسته به فرهنگ زمان خود است. وقتی ذهن فرهنگ جامعه معنای خاصی داشته باشد، خواننده هم اثر ادبی را بیش‌تر در آن جهت فهم تفسیر می‌کند. (محمدی، ۱۳۹۷، ۲۰۴-۲۰۵) چنانچه بنا به گفته‌ی گادامر (Gardiner): «متن و خواننده در موقعیتی تاریخی و اجتماعی با یکدیگر مواجه می‌شوند و موقعیت‌مند بودن این مواجهه همیشه در تعاملی بین خواننده و متن تأثیر می‌گذارد» (استوری، ۱۳۸۸، ۸).

۳-۲- درون مایه‌گی وجه غنایی در مثنوی مم و زین

با بررسی داستان عاشقانه «مم و زین» از منظر نقد نوع غنایی، این مطلب آشکار می‌شود که در داستان‌هایی که ماجرای عشقی برای گوینده مهم‌تر از ماجرای روایی است، وجوه مختلف بیان عاطفه بر اساس روایت سایه می‌افکند. چنانچه وجه‌های گوناگون غنایی مانند توصیفی، مرثیه‌ای، شکواییه‌ای، خمربه‌ای، نیایشی و گاه تعلیمی همواره روایت را متوقف کرده به شعر «مم و زین» صبغه غنایی بخشیده است که به هریک از این وجه‌ها پرداخته می‌شود:

نمودار (۳): وجه های غنایی در داستان مم و زین

۳-۲-۱- وجه وصفی (توصیف):

وصف یکی از بن‌مایه‌های اصلی در آثاری است که با رویکرد غنایی آفریده شده‌اند. تا آنجا که «شعر غنایی را می‌توان شعر توصیفی هم خواند» (شمیسا، ۱۳۹۳، ۱۳۹). وصف عبارت است از تابلوسازی و نقاشی اعم از اینکه شاعر به مجسم نمودن مشهودات و محسوسات طبیعی و جسمانی مانند توصیف منظر گوناگون طبیعت و مجالس بزم و تدارک رزم و شکار و یا تعریف جمال معشوق و کمال ممدوح بپردازد و یا حالات روحانی خود را تصویر نماید (مؤتمن، ۱۳۴۶، ۱۰۶). در مثنوی مم و زین، توصیف‌ها در دو بخش ویژگی‌های ظاهری عاشق و معشوق، توصیف آیین‌های نوروزی و سبک فرهنگی دسته بندی می‌شود. احمد خانی با استفاده از ابزار و سازه‌ی هنری وصف، موفق به روایت بخش‌های متنوعی از جریان زندگی شخصیت‌ها شده است. توصیف‌های به‌کار رفته در این منظومه، پیش از آنکه تزئینی داشته باشد، برای احاطه‌ی بیشتر

مخاطب بر ماجراها بازگو شده است. بنابراین گاه با حذف توصیف‌های این منظومه، در فرایند درک مخاطب اختلال کلی یا جزئی به وجود می‌آید. هنگامی که احمد خانی به عنوان روای داستان و به عنوان دانای کل، به تشریح صحنه‌هایی می‌پردازد، تابلویی در ذهن شنونده ترسیم می‌شود که در شناخت درست او نسبت به وقایع گوناگون مؤثر است. توصیف‌های به کار رفته در مثنوی «مم و زین» گاه با محسوسات گره خورده و از معقولات سخنی به میان نیامده است. خانی به مجسم نمودن مشهودات و محسوسات طبیعی و جسمانی مانند توصیف طبیعت، توصیف عاشق و معشوق پرداخته که بدان بسنده می‌کنیم:

۳-۲-۱-۱- توصیف طبیعت

توصیف، رایج‌ترین گونه‌های ادب غنایی از لحاظ مخاطب است که روی در مردم دارد، زبانش ساده است و در ساختار درونی نیز بیشتر از عناصر روایی و توصیفی بهره می‌برد و آن را با جنبه‌های هنری چون تعبیرات تازه و تمثیل‌های مناسب، دلنشین و جذاب می‌کند (نک: حاکمی، ۱۳۸۶، ۴۵). توصیف وصف نوروز و بهار در آغاز داستان مم و زین در ایجاد لحن غنایی و شاد مؤثر بوده است. خانی در توصیف نوروز مانند نویسنده‌ای ریزبین و هنرمند فضای در داستان را تصویر کرده است. از زیباترین و احساسی‌ترین و غنایی‌ترین توصیفات خانی، توصیف نوروز و صحنه‌ی دیدار دلباختگان است که این صحنه و واقعه را با شیوه‌ی هنرمندانه و دقیق‌ترین جزئیات آن توصیف کرده است. وی توصیفی دلنشین از مراسم نوروز ارائه داده است. او با استفاده از عنصر شادی بخش، موفق به ترسیم فضایی شاد و بزمی دل‌انگیز شده است. در لایه‌های زیرین این وصف به مکان وقوع حادثه و شخصیت‌های اصلی داستان در مراسم، شیوه‌ی آماده‌سازی مراسم نوروزی اشاره شده که انعکاس دهنده‌ی بخشی از فرهنگ دیرینه‌ی ملت کرد است. جشن نوروز و آیین باستانی نوروز از سنت‌هایی است که از دیر زمان تا امروز به نحو بارزی در فرهنگ ملت کرد پابرجا مانده که پرفروغ‌ترین یادگار ملت ما در تمام اعصار و قرون تاریخی آن است. برگزاری جشن نوروز از روزگاران بس دور تا به امروز، نمودار ذوق سرشار و قریحه شاداب و روح نشاط طلب مردم کهنسال این ملت است که مانند آن را در بین دیگر ملت‌ها کم‌تر می‌توان دید.

روژا کو دبوویه عیدئ نه ورؤژ ته عظیم ژ بو دهما دلئه فرؤژ
صه حرا و چه مهن دکرنه مه سکه ن بهیدا و ده مهن دکرنه گولشه ن
(م، ۲۰۰۸، ۶۸)

آن روز که بود عید نوروز از فر و شکوه آن دل افروز
صحرا و چمن بگشت گلشن هم دشت و دمن بگشت مسکن
(م، ۲۰۱۲، ۴۹)

۲-۲-۱-۲-۲-۲ توصیف عاشق

عشق در نگاه اول، از ابتدای تاریخ بشر، مقوله‌ای پیچیده و مملو از رمز و رازهای کشف‌ناشدنی بوده است. این راه و رسم دل‌باختگی در منظومه‌های غنایی نمونه‌های بسیار متنوعی دارد که «مم و زین» نیز از آن جمله است. احمد خانی هنگامی که در باب عاشق شدن «مم و زین» بر یکدیگر می‌سراید و رویارویی این دو عاشق را وصف می‌کند، ابتدا از مفهوم عشق ناگهانی که از همان نگاه اول شکل گرفته، لب به سخن می‌گشاید:

وان هه‌ر دوو فرشته‌یی د کوببار دبتن دوو مه‌له‌ک زیاده دلدار
مه‌ه زاده‌نه لاکین ئافتابن دل‌داده‌نه لی جگر که‌بابن
ته‌شبییه بصه‌یدئ نیمه بیسمیل بن شبهه گه‌هانه حالی موشکیل
(م، ۲۰۰۸، ۷۵)

آن هر دو فرشته بزرگوار دیدند دو ملک زیاده دلدار
مه پاره اگر نه آفتابند دلدار و دلیر و در نابند
تشبیه بصید نیم بسمل جان دادن آن‌ها گشت مشکل
(م، ۲۰۱۲، ۵۴)

از آن پس آتش عشق در وجود هر دو عاشق شراره می‌کند و در این میان «مم» در پندارش، خود را پیش از زین گرفتار این عشق می‌بیند. بدین ترتیب، عشقی که در ابتدا از یک نگاه آغاز شده، طبعاً وی را به سمت نوعی بی‌قراری می‌کشاند. البته در داستان «مم و زین» می‌توان زنجیره‌ی تداعی‌های عاطفی و در نتیجه شکل‌گیری عقده-

های عاطفی را در روان دلدادگان بررسی کرد. زیرا روان عاشق تحت تأثیر انواع فشارها و تداعی‌های سرکوب‌گر عاطفی است، متعاقبا زنجیره‌ی انواع عقده‌های عاطفی، برجستگی بیشتری دارد. در روایت «مم و زین» هنگامی که عشق در نگاه اول شکل می‌گیرد سوژه (مم) به دلیل اینکه هنوز تصویر روشن و شناخته‌ای از ابژه (زین) ندارد، بینایی و میلش نسبت به زین بیشتر می‌شود و پس از ابتلا به درد عشقی که با نگاه اول روی داده، نشانه‌های سرگستگی و نارامی به سرعت در وی رخ می‌نمایند:

نه ف جیسم ل من بوویه موخه ططه ط نه و خه ط هه می بوینه مونه ققه ط
ته ئسیر وه ره نگه عیشق و وه مقان بیططول د طول و عه رض و عومقان

(م، ۲۰۰۸، ۸۱)

این جسم شده ز من مخطط آن خط ها شدند همه منقط
تأثیر محبت این چنین است برنده و تیز و آتشین است

(م، ۲۰۱۲، ۶۲)

عاشق (مم) با اکسیر عشق به معشوق (زین)، آنچنان متکامل و متعالی می‌شود که دیگر نمی‌توان او را دلباخته‌ای به حساب آورد. او با دل‌سپاری به این عشق، در حقیقت راه بی بازگشتی را در پیش می‌گیرد که سرانجام او را به حریم اسطوره‌های جاوید عاشقانه می‌کشاند و جاودانه می‌سازد. بنابراین می‌توان گفت، وجود زین به عنوان معشوق، عامل رشد، تعالی و تکامل همه جانبه‌ی عاشق (مم) در این داستان می‌شود.

۳-۲-۱-۳- توصیف معشوق

در حوزه‌ی ادبیات، نمی‌توان شاعری را یافت که از ظرافت‌ها و زیبایی‌های زنانه الهامی نگرفته باشد. اشعار غنایی و عاشقانه و حتی توصیف‌های طبیعی شاعران سرشار از جلوه‌ی این نعمت الهی است. هنرمندان به طبع خواسته مخاطبان در ارضای حس زیبایی خواهی ایشان می‌کوشیدند و در آثار خود به آفرینش مثل اعلا‌ی زیبایی می‌پرداختند تا التذاذ هنری را برای خوانندگان خود میسر گردانند. به طوری که خانی هم، از پاسخگویی به این تقاضای مخاطبان بر کنار نبوده‌اند. خانی نیز در آغاز داستان به شرح و توصیف جمال و زیبایی زین و ستی می‌پردازد:

شاهزاده دوو بون ل نک وی شاهی
 یهك سهروئ ریاضی راستی بوو
 لهب لهعل وسهمن عودار و گولروخ
 زولفهین ب میثالی طایی سونبول

خورشید دوو بون ل نک وی ماهی
 قئ ناقئ ب راستی سستی بوو
 رهونهق شکهئی بوتانیی خوللوخ
 خهدهین ژ رهنگئ روویئ صؤرگول

(م، ۱۹۶۲، ۵۸)

شاهزاده دو داشت شاه بوتان
 یك سبزه و دیگری زری بود
 لب لعل و سمن عذار و گلروخ
 زلف های بلند همچو سنبُل

آفتابهای روز، شب را ماهان
 یك حور وش و دگر پری بود
 رونق شکنان لاله سرخ
 خدها، لاله‌ها و نار پر گل

(م، ۲۰۱۲، ۴۲)

احمد خانی با توصیف اندام معشوق و با بهره‌گیری از علوم بلاغی، به لحن غنایی اثر، شدت بخشیده است. رابرت اسکولز^(۴) لحن را یکی از دو طریقی می‌داند که نویسنده با قریحه‌ی خود به مدد زبان در آن عمل می‌کند. او در تعریف لحن می‌نویسد که سخن «نحوه‌ی القای حرف‌های ناگفته از طریق زبان...» است. (اسکولز، ۱۳۸۷، ۲۹). احمد خانی با استعمال مقوله‌های بیانی، نهایت کوشش خود را به کار می‌گیرد تا جزئیات غزلی و عواطف و احساسات عاشقانه را به نحو احسن بیان کند. در منظومه‌ی مم و زین نیز ذکر اندام‌هایی که در توصیف زیبایی مؤثرند، مانند: لب، قامت، ابرو، مژگان، خال و زلف و... سخن به میان آمده است. او با ذکر جزئیات بسیار؛ چهره و اندام زین و سستی را وصف کرده است.

حوسنا خه طئ روخ ژ خه ططن یاقووت
 نه برو ژ که مانی قهوسی نه فلاک

چاها زه وقهئی ژ سیحری هارووت
 موژگان ب گومان ژ سه همی سه ممالک

(م، ۲۰۰۸، ۵۹)

سرخى لبان چو خط یاقوت چاه نقتانچو سحر هاروت
 ابرو ز کمان قوس افلاک مژگان‌ها به ناز تیر بی باک

(م، ۲۰۱۲، ۴۳)

در حقیقت خلاقیت و سبک خانی، لحن غنایی را می‌طلبد. از اینرو، لحن عاطفی و احساسی یا غنایی بر داستان حاکم است. لحن شخصیت‌ها، در گفتارشان معین می‌شود. لحن نویسنده هم منوط به روایت داستان است. زیرا «نویسنده اغلب لحن خود را هماهنگ با لحن شخصیت‌های داستان، درونمایه و فضای مسلط بر اثر برمی‌گزیند.» (مستور، ۱۳۹۱، ۴۸) چنانچه در داستان مم و زین، در بسیاری از موارد، لحن شخصیت‌ها، فضای داستان را می‌سازد. به عنوان مثال؛ اوج غم انگیزی زین در عتاب با زین‌الدین در پدید آوردن فضای غم آلود سهم قابل ملاحظه‌ای دارد. (نک: مم، ۲۰۰۸، 291-287). در داستان «مم و زین»، لحن غم‌انگیز و اندوهگین «زین» در حین گفتن وصیت خود- به برادرش (زین‌الدین)- که نارضایتی زین را از فضای دربار و عملکرد نادرست «زین-الدین» نسبت به او و «مم» را ابراز می‌دارد، از جمله عواملی است که شرایط تأویل متن را فراهم می‌کند؛ به گونه‌ای که ما بتوانیم در لایه زیرین کلام زین متوجه پاره‌ای مقاصد او همچون انتقاد نسبت به پادشاه و دربار او بشویم؛ زیرا «ما نه فقط متون نوشتاری و گفتاری بل کنش‌ها، رویدادها، خواست‌ها و حتی حالت‌ها (لحن صدا، نگاه‌ها، اشارات و ...) را نیز می‌توانیم تأویل کنیم» (احمدی، ۱۳۸۱، ۶۱).

همانگونه که شاهد هستیم، معیارهای زیبایی از نظر خانی بیشتر جنبه‌های صوری و ظاهری وجود معشوق را دربرمی‌گرفته چنانچه خانی تمام زیبایی‌ها را در شخصیت داستانی خود جمع کرده‌اند و به توصیف اغراق آمیز از آن‌ها پرداخته‌اند. زیرا سنت ادب کلاسیک بر آن است که بر معایب عالم طبیعت چشم پوشد و در هر زمینه، حدّ اکمل نیکویی را عرضه دارد که بر اساس این سنت شخصیت‌های مثبت زنان را در داستان-هایشان تماماً زیبارو نشان می‌دهند و لو آن که زیبایی ایشان، نقش ویژه‌ای در طرح و پیرنگ داستان نداشته باشند. البته در این منظومه‌ی غنایی، این رویکرد کاملاً مشهود است که جنبه‌های صوری و جسمانی و زیبایی‌های ظاهری زین، همواره اصلی‌ترین ملاک انتخاب و گزینش شاعر بوده است و در این میان کمتر به جنبه‌های مثبت اخلاقی او توجه شده است.

۳-۳-۲- وجه دراماتیکی

ماهیت اثر غنایی نمایشی بودن است همانگونه که ماهیت حماسی روایی بودن آن است. داستان «مم و زین» قابلیت های فراوانی برای تبدیل شدن به آثار نمایشی دارد. در این اثر ارزشمند خانی گوشه‌هایی از فرهنگ ملت کرد را از جنبه‌های مختلف به نمایش می‌گذارد. این اثر با تصاویر نمایشی خود تأثیر خاصی را در ذهن مخاطبان زمان به یادگار گذاشته است و در پیشرفت ادبیات نمایشی نقش مؤثری ایفا کرده است. خانی در ایمن اثر گرانسنگ، عشق و کیفیت آن را تعریف نموده و به شکلی نمایشی و تصویری مراتب و حالات عشق مم و زین را نشان داده است. جذابیت این داستان در گرو عاطفه‌ی عمیق خانی و تفکرات عظیم و هنرمندانه اش می باشد که تا سالیانی دراز آشنایان این اثر را به خود مشغول کرده است.

۳-۳-۳- وجه شکوائیه

شکوائیه یکی از پر دامنه‌ترین و قدیمی‌ترین گونه‌های ادب غنایی است. شکایت برخاسته از نارضایتی و مرتبط با احساس و عواطف انسانی است. شکوائیه یکی از گونه‌های شعر غنایی است که «شاعر خویشتن خویش را در آن مجسم می‌کند و ضمن آن به بیان عواطف و احساسات شخصی و تأثرات خود از زندگی و طبیعت می‌پردازد» (رزمجو، ۱۳۷۰، ۶۶). احمدخانی «با بهره‌گیری از مثنوی مم و زین، شناخت دقیق و عمیق زمانه، زبانی غنی و به کارگیری هنرمندانه ظرافت های هنری، به شکوائیه‌های سیاسی، اجتماعی، فلسفی، عرفانی پردازد. وی به سبب موقعیت اجتماعی و همچنین تیزبینی نگاه شاعرانه‌اش، دید متفاوتی به دنیای اطراف و درون خود دارد و به همین علت بیانش نیز متفاوت است. تعارضاتی که احمد خانی میان آرمان شهر خویش و دنیای واقع می‌بیند سبب بیان شکوائیه‌ی او شده است. شاعر در این اثر ارزشمند از عالمان به سبب علم بی عمل، از سیاستمداران به دلیل بی کفایتی و دنیاپرستی، از عوام به خاطر جهل و نفاق و از صوفیان و زاهدان به جهت تزویر و ریا انتقاد می‌کند و این نشان از واقعیت اجتماعی عصر اوست و چنان نیست که با کینه شخصی این افراد را مورد طعن و لعن قرار داده باشد، بلکه قراین تاریخی هم تأیید

کننده‌ی این ویژگی‌های اجتماعی و سیاسی دوره شاعر است» (شکری، ۲۰۲۱، ۲۲۹). در واقع احمد خانی داستان مم و زین را، محملی مناسب برای بیان اندیشه‌های انتقادی دانسته است. شکواییه‌های احمد خانی در مثنوی مم و زین برخاسته از احساس مسئولیت و جوهره‌ی تعهدات اوست که شاعر از آن در جهت گسترش فضایل اخلاقی و بهبود اوضاع سیاسی و اجتماعی بهره گرفته و شعر انتقادی را ابزار هدایت فرد و جامعه قرار داده و تلاش نموده تا در خلال انتقاد از مایه‌های تباهی و فساد، ساختار یک جامعه‌ی آرمانی را بر پایه‌ی اهداف متعالی اجتماعی در ذهن خوانندگان ترسیم کند. اما به آنچه را که در فضای داستان با وجه شکواییه مواجه هستیم، بدان می پردازیم. وجه شکواییه از توصیف انگیزه و احساس غم گوینده ایجاد می‌شود. گوینده ذهنیت غنایی خود را در برابر یک مخاطب بیان می‌دارد که تصور می‌کند تمام ناکامی‌هایش از او ناشی می‌شود. وی «از اوضاع و احوالی که بر جامعه او حاکم است، بسیار دردمند است. توجه سران حکومتی، دولتمردان و ثروتمندان به مادیات و طمع در مال اندوزی را یکی از لغزش‌ها و تهدیدات از منظر وجدانی بیدار برمی‌شمارد» (شکری، ۲۰۲۰، ۱۰).

خاصما دقّی عه صرّیدا کوهه میان مه‌عشوق و حه‌ببیه بؤمه هه‌میان
یه‌عنی ژطه‌مه‌ع دراف و دینار هه‌ریه‌ک ژمه‌را وه‌بوونه دل‌دار

(م، ۲۰۰۸، ۴۷)

خاصه که به این زمان و دوران معشوق و حبیب گشته همیان
یعنی ز طمع فلوس و دینار هر یک شده ما را همچو دل‌دار

(م، ۲۰۱۲، ۳۲)

بازتاب وجه‌های غنایی در اثر مم و زین، روح زندگی حقیقی را می نمایاند و با این روش، بخش‌های ملموس تری از زندگی بشری بازگو می‌شود. چنانچه «شعر غنایی راستین، همانند هر شعر راستین دیگر، باید محتوای حقیقی نهاد آدمی را بسراید» (عبادیان، ۱۳۷۹، ۳۵). این اثر انعکاس دهنده دغدغه‌ها و خواسته‌های برآمده از عاطفه و احساس نوع بشر است. شکوه و اعتراض نسبت به روزگار، صریحی یا کنایی در اشعار خانی خود را نشان می‌دهد. پرسش زیر برخاسته از روح فلسفی وی و شکایت و اعتراضی است که به اوضاع اجتماعی خود و نظام آفرینش دارد. از جمله

چیزهایی که احمد خانی از آن می‌نالد و نسبت بدان از روزگار، شکوه دارد آمدن بی-
اختیار وی به وجود و در پی آن، رنج‌هایی است که از این وجود نصیب وی شده است.
وی از این اوضاع شکوه سر می‌دهد:

دا که شف بیت ل بهر مه نه حوال کانی دبتن مویه سسه ر ئیقبال
ئیدبار مه وا گه‌ها که مالی نایا بویه قابلئ زه‌والئ
قهط مومکینه ئه ف ژچه رخی له‌وله ب طالع بیتن ژ بو مه که وکعب
(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

تا کشف شود بر ما احوال آیا بشود میسر اقبال؟
بدبختی ما رسد به پایان خوشبختی ما شود نمایان؟
آیا بشود ستاره بخت ظاهر بر ما ز گردش تخت
(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

در حقیقت ناکامی و رنج‌ها عواطف درونی خانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و او را به
شکوه و شکایت وامی‌دارد. شکواییه‌های خانی اغلب نوعی پرده برداری از رنج‌ها و
آلام درونی است که شاعر را می‌آزارد. از سوی دیگر؛ خانی با آن دید تیره و تاریک
نسبت به زندگی وقتی دست خود را از تأثیرگذاری بر شرایط کوتاه می‌بیند، راهی جز
آنکه به بخت خود بنالد، ندارد» (شکری، ۲۰۲۱، ۲۴۶):

به‌ختی مه ژ بو مه‌را بیت یار جاره‌ک بیتن ژ خواب هوشیار (م، ۲۰۰۸، ۴۲)
این طالع ما شود دمی یار یکباره شود ز خواب بیدار (م، ۲۰۱، ۲۸)

۳-۳-۴- وجه نیایشی

ماهیت نیایش از دیدگاه انواع ادبی، غنایی شمرده می‌شود زیرا مناجات مایه‌های
احساسی و عاطفی دارد. وجه نیایشی یکی از عاطفی‌ترین وجوه غنایی در داستان مم و
زین خانی است. نیایش نامه، گونه‌ای دیگر از شعر غنایی و برآمده از احساسات و
احوال درونی آدمی است. نیایش نامه «نوشته‌های منظوم یا مثنوی است که در آن‌ها
شاعر یا نویسنده با تضرع و زاری از خدواند یاری می‌جوید و برای رسیدن به نیکبختی

به او متوسل می‌شود. به دیگر سخن، نیایش، ارائه نیازهای انسان در نزد خداوند است» (جوان، ۱۳۸۱: ۱۳۶۹). احمد خانی با تضرع و زاری از خداوند یاری می‌جوید و برای رسیدن به نیکبختی به او متوسل می‌شود.

خانی کو نه‌هن بقه‌لبی ذاکیر باری بده وی زه‌بانی شاکیر (م، ۲۰۰۸، ۲۷)
خانی که نداشت قلب ذاکر باری بدهش زبان شاکر (م، ۲۰۱۲، ۱۶)

گونه‌ی غنایی مدح و ستایش در منظومه‌ی مم و زین، مدایح دینی را در بر می‌گیرد که شامل ستایش خداوند یا توحید و نعت است. ستایش، در لغت به معنی نیکویی گفتن و ستودن و آفریدن و شکر نعمت و مدح است. معادل واژه‌ی حمد که بیان کبریاء و جلال و عظمت حق سبحانه و تعالی است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل ستایش و حمد) در منظومه مم و زین نیز با ستایش خداوند آغاز شده است. در آغاز، سروده‌ی خویش را با یاد و نام خداوند متعال آغاز می‌کنند:

سه‌نامه‌یی نامه نامه نه‌للاه بی نامی وی ناته‌مامه وه‌للاه (م، ۲۰۰۸، ۲۵)
سر‌نامه نامه الله بی نام تو ناتمام ولله (م، ۲۰۱۲، ۱۵)

وجه نیایش از توصیف نیاز سوزناک بنده و اظهار عجز او پیش خداوند ایجاد می‌شود. فضای شعر نیایش سرشار از عاطفه و احساس است. جهت‌گیری پیام در وجه نیایشی به سوی گوینده است.

نعت در لغت به معنی برشمردن اوصاف است و بیشتر برای اوصاف نیکو به کار می‌رود. در اصطلاح ادبی «شعر یا نثری است که ستایش و مدح و ثنای حضرت محمد(ص) باشد» (ربیعان، ۱۳۸۱، ۱۳۷۵). ستایش خداوند متعال و نعت پیامبر (ص) سنتی ادبی در ادبیات کلاسیک کردی است که ریشه در باورهای مذهبی دارد. احمدخانی به مسأله معراج پیامبر اکرم(ص) نظر داشته است، خانی، با سرودن ۹۳ بیت ارادت خود را به پیامبر ختمی مرتبت نشان داده است:

ئه‌ی پادشه‌هی سه‌ریری له‌ولاک رابه، هه‌ره ئاسمانی چالاک
حاضر ژته‌را بوراق و ره‌فره‌ف شاطر بته‌را فریشته ره‌ف ره‌ف
دا رفع بین ژ به‌ر ته په‌رده بی په‌رده دگه‌ل خودی خه‌به‌رده

(م، ۲۰۰۸، ۳۹)

ای پادشه سریر "لولاک"
آماده برای تست براق
برخیز و برو به عرش چالاک
پرواز بکن بسوی اشراق
تا رفع شود ز پیش پرده
خود یار ببینی با دو دیده

(م، ۲۰۱۲، ۲۶)

پرستش، در عالی‌ترین شکلش در راز و نیازهای دردناک و مملو از آرزو برای پیوستن، و برای پایان انتظار، و برای نفی فراق و مرگ هجران نوعی از دعا و نیایش را به وجود می‌آورد و این نیایشی است که زاییده عشق است و نیایش که در عالی‌ترین شکل خود به صورت پرستش ظاهر می‌شود، در حقیقت زیباترین تجلی سرمایه فطری درون آدمی - یعنی عشق - است که از عمق روح انسان سرچشمه می‌گیرد.

۳-۳-۵- وجه مرثیه‌ای

مرثیه از نظر ماهیت در حیطه‌ی ادب غنایی قرار می‌گیرد، زیرا شاعر در آن احساسات و عواطف خود را بیان می‌کند. وجه مرثیه‌ای یکی دیگر از وجوه به کار رفته در داستان مم و زین است. وجه مرثیه‌ای در داستان‌های عاشقانه به دو صورت به کار رفته است: یکی وصف فردی که فوت کرده است یا وصف کسی که در سوگ او نشسته است. از آنجایی که میزان و ملاک حقیقت در بین نوع شعر، عواطف و روح شاعر است. غرض و غایت شعر غنایی، توصیف عواطف و نفسانیات فرد است» (رزمجو، ۱۳۷۰، ۸۴). خانی به بیان مناقب و فضایل و مکارم شخص از دست رفته می‌پردازد و از شأن و مقام او تجلیل می‌کند و از دست رفتن او را ضایعه‌ای عظیم برمی‌شمارد که در این نوع مرثیه، گزاره‌های عاطفی بر حالت وصفی و روایی غلبه دارد.

بو ولوله و فغان د شه‌هری را بوو
بووه‌تان ژمه‌زن هه‌تا بچووکان
نئعیان و نئکاییرو و نئعالی
میی‌رزا و روال و لائوبالی
یه‌ک فه‌رده نه‌ما ژ شه‌هری دلخو‌ه‌ش
بیلجومله د سه‌رخو‌ه‌ش و موشه‌وه‌ش

(م، ۲۰۰۸، ۲۲۲)

شد ولوله و فغان و زاری
هم کوچک و هم بزرگ بهتان
خود زلزله شد به سوگواری
نسوان و بنات و نوعروسان

اعیان و اکابر و عالی میرزا و جوان لأبالی
یک فرد نماند به شهر هیهات بی نوحه و بی عزا و طامات

(م، ۲۰۱۲، ۲۸۲)

نمونه‌ی دوم مرثیه که در روایت مذکور کاربرد دارد، بیان تک گویی درونی فردی است که عزیزی را از دست داده باشد. در این نوع مرثیه، احمد خانی عنان روایت را به تک گویی درونی شخصیت صاحب عزا می سپارد. بنابراین، این نوع مرثیه سرشار از گزاره-های عاطفی است. وقتی که زین در مرگ معشوقه اش ناله سر می دهد:

زینتی مرنا مهمی ب گوه که ت گویا مربوط ژ نوو ب روه که ت
خه لقی حهره می خه و اص و عامی ماته م زهده بوونه بیتته مامی
گو ئه ی سه به بی سه عاده تا من بی که یف تو مه به د داوه تا من

(م، ۲۰۰۸، ۲۰۴-۲۰۵)

زین وقتی شنید مرگ مم را برخاست و دید میر و غم را
در شهر فتاده بود ماتم افکنده به زانو میر را غم
گفت ای سبب سعادت من خوش باش کنون به دعوت من

(م، ۲۰۱۲، ۲۵۶)

نکته قابل تأمل آن است که از لحاظ زبانی، این مرثیه زبان ساده ای دارد. در این نوع مرثیه از لحاظ ارتباط کلامی، گوینده و مخاطب هر دو حضور دارند. اما در واقع، مخاطب حضور فیزیکی ندارد، بلکه گوینده او را در ذهن خود فراخوانده است.

۳-۳-۶- وجه خمریات

یکی از مؤلفه‌های پربسامد غنایی در گستره‌ی ادب کردی، خمریه سرایی است. «خمریات به شعرهایی گفته می شود که در موضوعاتی چون ساقی و ساغر و مینا و جام و سبو و میکده و .. گفنگو می شود.» (رستگار فصایی، ۱۳۸۰، ۲۵۵). ساقی نامه و مغنی نامه گونه هایی از شعر غنایی هستند که خطاب به ساقی و مغنی سروده می شود. «در ساقی نامه شاعر ساقی و مغنی را مخاطب قرار می دهد و از آنان می خواهد که باده‌ای در کار کنند و سرودی ساز دهند» (شمیسا، ۱۳۸۹، ۲۴۹). ساقی نامه گونه‌ای از

ادبیات غنایی است که در آن خانی خطاب به ساقی، از بی ثباتی دهر شکایت می کند و با طلب شراب از او می خواهد بر زخم های روزگار دون، مرهم فراموشی قرار دهد و در ادامه با استفاده از زمینه های سیاسی و اجتماعی، قالبی کاملاً غنایی را در خدمت موضوعی کاملاً سیاسی - اجتماعد به کار گرفته است که در زبان حماسی شعر خانی، بین روح حماسی حاکم بر شعر و زبان و لحن غنایی که خانی آن را به کار گرفته ارتباط تنگاتنگی ایجاد می کند:

ساقی تو ژ بو خودی که ره م که یه ک جورعه یی مه ی د جامی چه م که
دا جام به می جیهان نو ما بت هه رچی مه ئی راده یه خو یا بت

(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

ساقی بی ا و به ما کرم کن یک جرعه می بجام جم کن
تا جام به می جهان نماید هر آنچه اراده ام ب رآید

(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

بر این مبنای، زبان خانی از ظرفیت های حماسی و غنایی بهره گرفته تا سوژه های اجتماعی - سیاسی و حتی تغزلی مورد نظر خود را به شکلی زیبا و متفاوت بسراید.

۳-۳-۶- وجه تعلیمی

اشعار تعلیمی یکی از گسترده ترین و رایج ترین گونه های ادب غنایی است. یکی از جلوه گاه های مضامین پندگونه و تعلیمی، ادبیات غنایی و به ویژه عاشقانه است که به حقیقت آنها را باید گونه ای از اشعار غنایی تعلیمی دانست. مفاهیم و مضامین اخلاقی به طور پراکنده در میان مثنوی مم و زین به کار می رود. این منظومه سرشار از مضامین تعلیمی است و سراینده ی آن در ضمن داستان خود، موضوعات اخلاقی و تعلیمی بسیاری را به مخاطب یادآوری کرده است. احمد خانی مفاهیم تعلیمی و اخلاقی را به دو صورت به مخاطب عرضه می کند، یا به صورت گفتارهای مستقیم تعلیمی و اخلاقی که در لابه لای مثنوی مم و زین پراکنده است و از زبان شخصیت های داستان و یا از زبان خود شاعر در پایان داستان بیان شده است. خانی در این مثنوی اگر چه زبان غنایی دارد، اما نتیجه این گزینش، آموزه های اخلاقی است. مهمانوازی، طمع ورزی، صداقت و

در داستان مم و زین تاجدین، نمادی از وفادری و فداکاری است، خانه‌اش را که زبازد شکوه و زیبایی بود، به خاطر نجات دوستش به آتش می‌کشد و سپس فریاد برمی‌آورد که خانه‌اش آتش گرفته و همگی با شنیدن صدای او به طرف منزل او سرازیر می‌شوند. در واقع، وی همه چیز را فدای دوستی‌اش می‌کند. (نک: م، ۲۰۱۲، ۱۹۳-۱۹۸) احمدخانی، عدالت را رکن اساسی و برترین معیار در عرصه‌ی سیاست و حکومت قلمداد میکند و مبنای همه‌ی حرکت‌های صحیح می‌داند. از این‌رو، در روایت مم و زین، زین برادرش را برای تلاش جهت استقرار عدل و عدالت چنین توصیه می‌کند:

هر روزه روا نما عدالت از جامعه طرد کن جهالت

تو دادگری به دل عیان کن مظلوم رها ز ظالمان کن (م، ۲۰۱۲، ۲۹۰)

از این‌رو، خانی عدالت را از با ارزش‌ترین معیارهای زندگی اجتماعی به حساب می‌آورد.

نتایج و یافته‌های تحقیق

نتایج حاصل آمده از این پژوهش بیانگر آن است که؛

۱) منظومه مم و زین یکی از آثار ارزشمند غنایی است. احمد خانی شاعری است که سرشت شعرش با مفاهیم غنایی و عرفانی پیوند خورده است و گسترده‌ترین عاطفه-ای که باعث پیدایش قسم اعظمی از شعر غنایی مم و زین شده، عاطفه‌ی عشق و دوستی است. مم و زین انعکاس دهنده دغدغه‌ها و خواسته‌های برآمده از عاطفه و احساس نوع بشر است. بازتاب وجه‌های غنایی در اثر مم و زین، روح زندگی حقیقی را می‌نمایاند و با این روش، بخش‌های ملموس تری از زندگی بشری بازگو می‌شود. زیرا شعر غنایی راستین، همانند هر شعر راستین دیگر، باید محتوای حقیقی نهاد آدمی را بسراید.

۲) عنصر غنایی در این روایت دیده می‌شود. چنانچه عشق، محور اصلی داستان است و عاشق و معشوق همواره دستخوش ناکامی‌های آن هستند و فضای داستان مم و زین اغلب با حزن همراه است که آن را دردآلود نموده و آن را با رنج‌های فراق و غم عشق همراه کرده است که بیشتر بیان حزین و آمیخته با درد و لحن شکوه-

آلود که در این گونه داستان‌های کهن به صورت یکنواخت ارائه می‌شود- بر فضای آن حاکم است.

۳) شیوه‌ی خاصی که احمد خانی برای ارائه‌ی لفظ به مخاطب در یک گونه‌ی ادبی انتخاب می‌کند، وجه غنایی اثر را تعیین می‌کند. مثنوی مم و زین سرشار از احساس و عواطف است که در جای جای اثر او آشکار است، از جمله مشخصه‌ی اصلی آن عواطف و احساسات است که در زمره‌ی ادب غنایی جای می‌گیرد و توصیفات دقیق و صحنه‌آرایی‌های بدیع، زیبایی اثر را صدچندان ساخته است.

۴) لحن یا آهنگ بیان شاعر در داستان، بر اساس موضوع آن که عشق است، لحن غنایی و عاطفی است. در ایجاد لحن غنایی این داستان به کارگیری آرایه‌های بیانی و وجود توصیفات فراوان جزئیات غنایی، که بستری برای وصف زیبایی‌های ظاهری و اعضای بدن- به‌ویژه زنان- است، تأثیر دارد، مثلاً در روایت مم و زین، تا اندازه‌ای تمام ویژگی‌های ظاهری و زیبایی‌های جسمانی زین و سستی، وصف می‌شود.

۵) اشعار تعلیمی یکی از گسترده‌ترین و رایج‌ترین گونه‌های ادب غنایی است. تعلیم و تربیت همگام با منظومه مم و زین، لایه‌های مختلف ذهن بشر را درنوردیده، روح آدمی را صفا و صیقل بخشیده و راه ناهموار زندگی را از زمین خاکی به فراسوی هستی کشانده است. احمد خانی رسالت اصلی خود را (پیشرفت معنوی و تربیتی انسان) نادیده گرفته و در آثار خود، افزون بر ایجاد لذت ادبی برای مخاطب، زمینه رشد اخلاقی او را نیز فراهم آورده است.

پی‌نوشت‌ها

(۱) بیت‌ها، منظومه‌های عامیانه شفاهی‌اند که بخش مهمی از ادبیات فولکلور کردها را تشکیل می‌دهند؛ این داستانهای شفاهی سینه به سینه از گزارنده‌های ناشناخته سده‌های پیشین به خنیاگران امروزی رسیده‌اند. «بیت‌ها» که به آواز باند در حضور جمع خوانده می‌شدند، موضوع‌های مختلفی دارند؛ موضوع برخی صرفاً محلی و بومی و نشان‌دهنده فراز و نشیب قومی، چه در زمانهای جدید و چه در زمان ادوار باستانی است. (برای توضیحات بیشتر ر.ک: عاشقانه‌های کردی، فصلنامه علمی و پژوهشی کاوش‌نامه، سال دهم، ۱۳۸۸، شماره ۱۸).

(۲) «مم‌آلان، روایتی است از یک عشق پرشور میان مم و زین، که این دو به گونه‌ای سحر آسا، فقط در یک شب به دیدار هم نائل شده‌اند و در همان شب به عنوان قول و قرار وفاداری، انگشتی‌های خود را با هم عوض کرده‌اند. مم در جستجوی زین، در به در می‌گردد و سرانجام او را پیدا می‌کند. اما در این فاصله، قول ازدواج او را به مردی دیگر داده‌اند. مم که قربانی خیانتی شده است، به زندگی خود خاتمه می‌دهد و زین هم به دنبال او، راهی دیار مرگ می‌گردد. این اثر با بافت کاملاً کلاسیک، با مسائل سنتی نیز در هم آمیخته، به اوج لطافت و شکوه شاعرانه رسیده است. در قرن هفدهم، احمد خانی، با الهام و استفاده از موضوع حماسه عامیانه مم‌آلان، مم و زین، این حماسه عالمانه را آفرید که شاهکار مسلم ادبیات کردی است، ولی هرگز نتوانست است جای آن حماسه عامیانه را در میان مردم بگیرد.» (شالیان، ۱۳۸۷، ۶۴۳-۶۴۴)

(۳) آبرامز شعر غنایی را در زبان یونانی به معنی آوازی می‌داند که به همراهی (Lyre) خوانده می‌شد. (Abrams, 1385, 154) واژه غنایی از طریق زبان عربی در سده‌ی اخیر وارد زبان فارسی شده است.

4- Robert schole

کتابنامه

- احمدی، بابک (۱۳۸۱)، ساختار و هرمنوتیک. چ ۲. تهران: گام نو.
- استوری، جان (۱۳۸۸)، داستان‌های عامه پسند، ترجمه حسین پاینده، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- اسکارمان (۱۹۰۵)، تحفه‌ی مظفریه، هئنانه سهر ری‌نووسی کوردی هئمن موکریانی. سیدیان
- برزگر خالقی، محمد رضا (۱۳۸۸)، عاشقانه‌های کردی. فصلنامه علمی و پژوهشی کاوش‌نامه. سال دهم. شماره ۱۸.
- پورنامداریان، تقی (۱۳۸۶)، انواع ادبی در شعر فارسی، مجله دانشگاه ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم، سال اول، شماره ۳، صص ۷-۲۷.
- جوان، مریم (۱۳۸۱)، نیایش نامه، فرهنگنامه‌ی ادبی فارسی، چاپ دوم، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۸۶)، تحقیق درباره ادبیات غنایی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خانی، احمد (۲۰۱۲)، مم و زین، ترجمه شیرزاد شفیع بابو. چ ۱، اربیل: انتشارات - دانشگاه صلاح الدین
- داد، سیما (۱۳۸۷)، فرهنگ اصطلاحات ادبی، واژه‌نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی به شیوه تطبیقی و توضیحی. تهران: مروارید.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ربیعیان، محمد رضا (۱۳۸۱)، نعت، فرهنگنامه ادبی فارسی، چاپ دوم، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رزمجو، حسین (۱۳۷۰)، انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد
- رستگار قصابی، منصور (۱۳۸۰)، انواع شعر فارسی، چاپ اول، شیراز: نوید
- شالیان، ژرار (۱۳۸۷)، گنجینه حماسه‌های جهان. ترجمه و توضیح علی اصغر سعیدی. چ ۳. تهران: نشر چشمه.

- شکری، جیهاد (۲۰۲۰)، **جلوه‌های پایداری در مثنوی مم و زین**، مجله علوم انسانی دانشگاه نوروز، جلد ۹، شماره ۳، صص ۸-۲۶.
- _____ (۲۰۲۱)، **بررسی و تحلیل شکواییه در مثنوی مم و زین**، گؤفاری ئه‌کادیمیای کوردی، شماره (۴۸)، صص ۲۲۷-۲۵۴.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۳)، **انواع ادبی**، چاپ پنجم، تهران: میترا.
- عبادیان، محمود (۱۳۷۹)، **انواع ادبی (شمه‌ای از سیر گونه‌های ادب در تاریخ ادبیات فارسی)**، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- فتاحی، حسین (۱۳۸۶)، **داستان گام به گام**، تهران: نشر صریر.
- کنی، ویلیام پاتریک (۱۳۸۰)، **چگونه ادبیات داستانی را تحلیل کنیم**، ترجمه مهرداد ترابی‌نژاد و محمد حنیف. تهران: انتشارات زیبا.
- محمدی، فرهاد (۱۳۹۷)، **بازیابی خود در شعر غنایی (ارنباط معنایی خواننده با شعر غنایی**، نشریه ادبیات پارسی معاصر، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، سال هشتم - شماره ۲، ۲۰۳-۲۲۱.
- مستور، مصطفی (۱۳۹۱)، **مبانی داستان کوتاه**، چ ۵. تهران: تشر مرکز.
- مؤتمن، زین العابدین (۱۳۴۶)، **شعر و ادب فارسی**، تهران: مطبوعات افشاری.
- موران، برنا (۱۳۸۹)، **نظریه‌های ادبیات و نقد**، ترجمه‌ی ناصر داوران، تهران: نگاه.
- میرصادقی، جمال و میمنت میرصادقی (۱۳۷۷)، **واژه‌نامه هنر داستان نویسی: فرهنگ تفصیلی اصطلاح‌های ادبیات داستانی**. تهران: کتاب مهناز.
- Abrams, M.H. (1385), **A Glossary of Literary Terms**. 8th Edition. Tehran: Jungle Publications.

ملخص

تحليل الجانب الغنائي في مثنوي مم و زين جهاد شكرى رشيد

تكتسب الأنواع الأدبية الغنائية أهمية خاصة في الأدب نظراً لقدرتها العالية على نقل التأثيرات العاطفية على العناوين. في مسرحية "مهم و زين" لخاني، منحت الجودة الغنائية للعمل تأثيراً عاطفياً كبيراً للقصة طوال مسار السرد. يسعى البحث الحالي، الذي يطبق منهجاً تحليلياً وصفيًا، إلى تسليط الضوء على الصفات الغنائية لمم و زين وأسسهما في العمل الخاص بخاني واستكشاف كيفية تمكن هذه الصفات بشكل رائع من تحريك عناوين العمل. تهدف الدراسة إلى استكشاف النص وتوضيح كيف أن الوصف والحزن والشكوى والآية الباتشانالية ونبرة الصلاة للعمل قد أعطت صفات غنائية لمم و زين وتستخدم كوسيلة لإيصال المشاعر الشديدة لنقل قراء العمل من حالة ذهنية إلى أخرى. خلاصة هذه الدراسة تبين بأن شعر مم و زين شعر غنائي قيم و احمدي خاني شاعر له طابعه الخاص الذي يدمج فيه شعره مع الشعر الغنائي، وان المحبة كانت اساس كتابة هذا الشعر حيث كانت محبة حب و صداقة.

الكلمات الدالة: الأدبية الغنائية، المثنوي مم و زين، احمدي خاني.

Abstract

A Study of Lyrical Aspect of Mam u Zin Masnawi

Jihad Shukri Rashid

Lyrical literary genres attain particular significance in literature due to their high capacity of conveying emotional influences on their addressees. In Khani's Mam and Zin, the lyrical quality of the work has bestowed the story with a significant emotional effect throughout the course of the narrative. The current research, applying an analytical-descriptive approach, endeavors to shed light upon the lyrical qualities of Mam and Zin and their foundations within the respective work by Khani and to explore how such qualities have sublimely managed to move the addressees of the work. The study aims to explore the text and illustrate how the descriptive, mournful, complainatory, bacchanalian verse, and the prayerful tone of the work have bestowed lyrical qualities to Mam and Zin and are being used as means to convey intense emotions to transport the work's readers from one state of mind to another. The conclusion of this study shows that the poem Mam u Zin is a valuable and prominent lyrical poem, and Ahmadi Khani is a poet whose nature of his poetry is interrelated with the concepts of lyrical poetry, and the most widespread affection caused the creation of the poem which are the affection of love and freindship.

Key words: Lyrical literary, Mam u Zin Masnawi, Ahmadi Khani.